Lumanti Dabu

लुमन्ति दबू

दँपौ ल्याः ३

लुमन्ति दबू

नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग

यलध्वाखा, यल

ने.सं. ११३४

लुमन्ति दबू दँपौ

Lumanti Daboo लुमन्ति दबू

दँ ३ ने.सं. ११३४ ल्याः ३

महेन्द्र मल्लया गीतिकाव्य

☞ सहप्रा. तुलसीलाल सिंह

महेन्द्र मल्लया वंशावली

नेसं ६०२ स यक्ष मल्लया मृत्युलिपा वया स्वम्ह काय्पिं ध्वकम्ह राय मल्लं ख्वपय्, दातिम्ह रत्न मल्लं येँय् व मिलम्ह रण मल्लं भ्वँतय् शासन यात । अथेहे यलय् यक्ष मल्लया म्ह्याय् धर्मवतीं शासन याना: छुं ईलिपा यक्ष मल्लया हे मेपिं काय्पिं राम मल्ल, पूर्ण मल्ल व अरि मल्लपिंसं संयुक्त शासन यात । रत्न मल्लं छुं ईलिपा भ्वँत व यलय् नं शासन यात । मध्यकालीन इतिहासय् रत्न मल्लयात अत्यन्त साहसी, धैर्यवान, नीतिकुशल, महत्वाकांक्षी व चतुर कुटनीतिज्ञकथं काय्गु या: । थ्व जुजुं तत्कालय् येँ व यलय् शक्तिशाली जुयाच्वंपिं पुलांपिं सामन्त ठकुरीतय्त कजय् याना: थ: शक्तिशाली जूगु धका: वर्णन यानात:गु दु । यलया ग्वाहालि कया: चित्लाङ सिज:या खानी लुइका: सिज:या टक चिन धैगु वंशावली च्वयात:गु दु । रत्न मल्लया हे पालाय् बनेज्या विकास जूगु लिसे आपालं मुस्मात नेपालय् दुहाँव:गु खनेदु ।

नेसं ६४० स रत्न मल्लया काय् सूर्य मल्लं शासन यात । सूर्य मल्लया इलय् हे स्वनिगलय् पाल्पाया जुजु मुकुन्दसेनं हमला या:गु ख: । सूर्य मल्लयात त:क:मछि मुकुन्दसेनया हमलाया प्रतिकार याय्माल । अथेहे ख्वपं क्वत्यला: कयात:गु सक्व व चंगु लितकाय्गु नितिं नं ख्वपलिसे त:क:मछि ल्वाय्माल । थ्व जुजुं ख्वपया अधीनय् लानाच्वंगु छुं थाय् त्याकेगु लिसें वर्तमान सिन्धुपाल्चोक समेत त्याका:लि सँदेय्या कुती व केरुङ नं त्याकुगु जुल । थुकथं सूर्य मल्ल

धार्मिक जक मखु थःगु सौर्यं आपालं थाय् त्याकाः ल्हासालिसे व्यापार याय्गु लँ चाय्कावन ।

अनंलि सूर्य मल्लया काय् अमर मल्लं नेसं ६४९-६७१ तक शासन यात । थ्व जुजुयात नरेन्द्र मल्लं नं धाय्गु याः । गुलिसिनं अमर मल्ल व नरेन्द्र मल्ल निम्ह हे व्यक्ति नालाः अमर मल्ल नेसं ६४९-६५८ तक व नरेन्द्र मल्लं नेसं ६५८-६७१ तक शासन यात धाय्गु नं याः । अमर मल्ल धर्म-परायण व कला-मर्मज्ञ जुजुकथं नां जाः । थ्व जुजुं यलया जलप्याखंयात संरक्षण बिल । खोकनाय् महालक्ष्मी जात्रा नं थ्वया हे पालय् न्ह्यात । अथेहे मनमय्जु, हरिचोक देवी, पचलि भैरव, नवदुर्गा, भद्रकाली, कंकेश्वरी प्याखं नं थ्व हे जुजुं न्ह्याकल । देवपाटनया त्रिशूल जात्रा नं थ्वं हे न्ह्याकूगु खँ वंशावली न्ह्यथनातःगु दु ।

अमर मल्लया मृत्युंलिपा येँय् महेन्द मल्लं शासन यात । महेन्द्र मल्लं नं थः अबु, बाज्यापिन्संथें थःगु राज्ययात थकाय्त आपालं कुतः याःगु खनेदु । धार्मिक ज्याखँय् विकास याय्गु लिसें येँ देय्यात बांलाकेगु व पिनें आपालं मनूत हयाः येँ देय्यात अभ्र आवाद यात धाइ । थ्व जुजुया इलय् दकलय् न्ह्यथनेबहःगु ज्या धैगु मुगल बादशाहतलिसे स्वापु क्वातुकूगु खः । मुगल बादशाहया सल्लाह कयाः सिजःया सिक्का विस्थापित यानाः वहया मोह टक चिनेगु खः । थ्व जुजुया मोह महेन्द्रमल्ली नामं लिपा-लिपातकं नां जाः । थ्व हे महेन्द्रमल्ली नांया सिक्का तिब्बतय् छ्वयाः तिब्बतं उकिया पलेसा वह दुकाय्गु यानाः आर्थिक फाइदा नं याःगु जुल । अथेहे महेन्द्र मल्लं भीमसेनया देगः, मखनय् महाद्यःया देगः, तलेजु देगः आदि अनेक धार्मिक कीर्ति तःगु खनेदु ।

महेन्द्र मल्लया साहित्यिक रचना

महेन्द्र मल्लं नेपालभाषां च्वयातःगु निपु म्ये लुयावःगु दु । महेन्द्र मल्लया अबु, बाज्या, तापाःबाज्यापिंसं देशया रक्षाप्रणाली मजबूत यानाः छुं देगः दनेगु, प्याखं पिथनेगु याःसां काव्यकीर्ति धाःसा तयाथकूगु खनेमदु । बरु महेन्द्र मल्लयाके काव्यरचना याय्गु चेतना वयाः निपु म्ये च्वःगु खनेदु । थुपिं निपु म्येमध्ये छपु कपटी मायान क्यन्या धइगु धुवा दुगु म्ये व मेगु मेव मदु जित छि सरन धइगु म्ये खः । कपटी मायान क्यन्या हे रामा म्ये थथे दु -

राग : विभास ॥ ताल : प्रताल
कपटी मायान क्यन्या हे रामा ॥ धु ॥

न्ह्यवस जी दोन्या, छि पाली मजोन्या, सुखया रस तु लेन्या ।
लोभस तु दोन्या, थिर तासे चोन्या, जमया पास मखन्या ॥ १ ॥

हितन जि कन्या, न्हसस मथन्या, आव नुगल मछिन्या ।
अनारी मनन लिमल मखन्या, मखुल लपुस दुबिन्या ॥ २ ॥

पुराण आदिन तंत्र मन्त्र जप तप दक्व जीन बोन्या ।
न्हिनिछिया दिन खिउसे वन छि नाम काय मल्याना ॥ ३ ॥

अनेक विधिन नरया पतिन मल महिन्द्रन ल्हान्या ।
छु याय दासीन छेमा जि पापीया कृष्णया दासन ल्हान्या ॥ ४ ॥

साभार : मल्ल शाह कालया मे

अनुवाद

हे राम, कपटी मायां जित क्यंकल ॥ध्रु॥

छिगु पालि मज्वंसे सुखया रसय् च्वनाः (लुकुबिनाः) जिं न्हापा-न्हापा हे द्वंकागु जुल । न्ह्याबलें स्थिर जुइ (सुख दै) धैगु मती तयाः यमराजया पाश हे मस्वःसे लोभय् दुबिना ॥१॥

भिं-भिंगु खँ कंबलय् नं न्हाय्पनं हे मन्यनाः आः जित नुगः मछिंसेच्वन । जिगु छुं मस्यूगु मनं लिपा छु जुइ धैगु नं मखना हे जि मखुगु लँपुइ दुबिनागु जुल ॥२॥

पुराण आदि तन्त्र, मन्त्र, जप, तप दक्व जिं ब्वना । न्हि फुनाः चा वयाः ख्युंसे च्वंथें छिगु नां काय्गु ई नं मन्त ॥३॥

अनेकथं जुजु महिन्द्र मल्लं थ्व खँ ल्हानागु जुल । कृष्णया दास जि पापीं मेगु छु याय् ? बरु छिके क्षमा फ्वनाच्वना ॥४॥

विवेचना

थ्व म्येया दकसिबय् फुसय् कविया आराध्यदेव राम यात सम्वोधन यानातःगु दुसा दकसिबय् क्वय् कृष्ण यात सम्वोधन यानातःगु दु । हिन्दू धर्मय् अवतारवादय् थुपिं निम्हं द्यःपिं विष्णुया अवतार खः । उकिं कवि महिन्द्र मल्ल थ्व ल्याखं वैष्णवी खः ।

हिन्दू धर्मया इतिहासय् दकसिबय् पुलांगु संहिता वेद खः । प्यंगू वेदमध्ये नं दकसिबय् पुलांगु ऋग्वेद खः । थ्व ईशासिबें २००० दँ स्वयां पुलां धइगु मान्यता दु । अनंलि सामवेद, यजुर्वेद व दकसिबय्लिपा अथर्ववेद खः । थ्व ईयात वैदिक युग धाइ । वैदिक युगलिपा ब्राह्मण युग धाइ । अनंलि हिन्दू धर्मया युग वल । थ्वयात पौराणिक युग नं धाः । थ्व इलय् ब्रह्मा-विष्णु-महेश मूल द्यः नालाः उकिपाखें नं अनेक सम्प्रदायया विकास जुल । खतुं वेदय् नं विष्णुया नां न्ह्यथनातःगु दुसां पुराणय् खनेदुम्ह विष्णुयात उति महत्व बियातःगु मदु । थ्व हे विकासक्रमय् विष्णुया अवतारकथं राम, कृष्ण आदि अनेक द्यःपिनिगु अस्तित्व खनेदत । कवि महिन्द्र मल्ल नं थ्व हे धार्मिक सम्प्रदायया छम्ह भक्तकवि खः ।

नेपालभाषा साहित्यया इतिहास बाखनं न्ह्याःगु खनेदु । आःतक लुयावःगु तथ्यज्वलंया आधारय् धाय्गु खःसा नेसं ६३८ मितिया भागवत पुराण दकसिबय् न्हापांगु बाखंसफू खः । अनंलि नेसं ६३८ स ल्ह्ययातःगु तन्त्राख्यान निगूगु दकसिबय् पुलांगु बाखंसफू खः । खतुं नेसं ४९४ स च्वयातःगु धयातःगु हितोपदेश आः वयाः ६९४ स ल्ह्ययातःगु अनुमान याःगु दु । मेगु छगू हितोपदेश नेसं ४८१ स ल्ह्ययातःगु धाःसां थ्व गन दु ? सीमदु । अथेहे डानियल राइटं प्रकाशित याःगु सल किसि रंग अर्थात् नेसं ५८७ स च्वयातःगु म्येया मिति नं विवादय् लाःगु दु । थुपिं छुं विवादास्पद खँयात त्वःताः धाय्गु खःसा प्राण मल्लकालीन (नेसं ६२८-६७०) छपु लोकम्ये, यलय् तिभय जुजुपिनिगु (नरसिंहदेव, पुरन्दरसिंहदेव व उद्धवसिंहदेव) आश्रयलय् च्वना च्वयातःगु नेसं ६९१, ६९२ व ६९४ स्वपु लोकम्ये नेपालभाषाया प्रारम्भिक कालया म्ये खः । प्राण मल्लकालीन म्ये मतिनाया म्ये खःसा तिभय जुजुपिनिगु इलय् च्वयातःगु म्येय् तन्त्राख्यानया बाखंयात हे उपमा बियाः च्वयातःगु लोकम्ये खः । तर महेन्द्र मल्लं च्वःगु म्ये धाःसा भागवत पुराणया लिधंसाय् च्वयातःगु भक्तिकाव्य खः । थुकथं न्हापा च्वयातःगु बाखंसफू स्वयाः लिपा म्ये वा कविता च्वय्गु प्रवृत्ति नेपालभाषाय् खनेदु ।

महेन्द्र मल्लया म्येय् शंकराचार्यया आपालं प्रभाव लाःगु नं खनेदु । गुंगूगु शताब्दीया धकाः नालातःम्ह शंकराचार्यं च्वयातःगु सौन्दर्यलहरी, आनन्दलहरी, देव्यपराधक्षमापणस्तोत्र, चर्पटपञ्जिकास्तोत्र व कनकधारास्तव खः । थुपिंमध्ये महेन्द्र मल्लं थःगु अपराध कबूल यानाः गुम्ह थः आराध्यदेव भगवान श्रीकृष्णयाके क्षमायाचना यानाच्वन थजाःगु स्तोत्र शंकराचार्य च्वयाथकूगु दु, गथे-

शिवापराधक्षमापनस्तोत्र

आयुर्नश्यति पश्यतां प्रतिदिनं याति क्षयं यौवनं
प्रत्यायान्ति गताः पुनर्न दिवसाः कालो जगद्भक्षकः ।
लक्ष्मीस्तोयरङ्गभङ्गचपलः विद्युच्चलं जीवितं
तस्मान्मां शरणागतं शरणद त्वं रक्ष रक्षाघुना ॥ (कीथ, २००२: २६९)

(न्हियान्हिथं भ्मीसं स्वयाच्वंकच्वंकं आयु नष्ट जुयावनाच्वन, वनेधुंकुगु न्हि (दिन) हानं लिहांवइमखु । कालं जगतयात नुनाच्वनी । लक्ष्मी लःया तरंग थें फुनावनी । जीवन नं हावलासा त्वय्थें पलख त्वयाः फुनावनी । अथेजूगुलिं, शरण बीम्ह शिव, आः छःपिनिगु शरणय् वयाच्वनाम्ह जितः रक्षा यानाबिज्याहुँ ।)

अथेहे कृष्णयात सम्बोधन यानातःगु छपु तुतः थथे दु-

विना यस्य ध्यानं व्रजति पशुतां सूकरमुखां
विना यस्य ज्ञानं जनिमृतिभयं याति जनता ।
विना यस्य स्मृतया कृमिशतजनि याति सः विभुः
शरण्यो लोकेशो मम भवतु कृष्णोऽक्षिविषयः ॥ (कीथ, २००२:२७०)

(गुम्हसिगु ध्यान मयातधाःसा फा आदि पशुयोनि प्राप्त जुइ । गुम्हसित म्हसीकेमफुतधाःसा जन्म व मृत्युया भय दइ । गुम्हसित ल्वःमंकलधाःसा सलंसः कीया ल्याखय् हानं हानं जन्म काइ । व संसारया स्वामी, रक्षा याय्फुम्ह, न्ह्याथासं व्याप्त जुयाच्वंम्ह कृष्ण जिगु मिखाया विषय जुइ ।)

थुकथं महेन्द्र मल्लं शंकराचार्यया प्रभावय् लाःसां थःगु कविताय् गुकथं उपमा छ्यलातल व धाःसा अतिकं बांलाः जू ।

लिधंसा

कीथ, ए.बी., २००२, *संस्कृत साहित्य का इतिहास* (अनुवाद : मङ्गलदेव शास्त्री) । पटना : मोतीलाल बनारसीदास ।

त्रिपाठी, राधावल्लभ, २००१, *संस्कृत साहित्य का इतिहास*। वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशन ।

सिंह, तुलसीलाल, ११२९, 'नेसं ६९१ या 'हितोपदेश' : छगू अध्ययन', *नेपालभाषा*, ३:१३-३६ ।

सिंह, तुलसीलाल, ११२९, *तन्त्राख्यान*। यल : नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग ।